

Тоголоков А.М.

СУФИЗМ ИСЛАМДАГЫ МИСТИКАЛЫК БАГЫТ КАТАРЫ

Тоголоков А.М.

СУФИЗМ, КАК МИСТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ИСЛАМА

A.M. Togolokov

SUFISM AS A MYSTICAL BRANCH OF ISLAM

УДК.-296:847.1/14 (575.2)

Макалада суфизм исламдагы мистикалык багыт катары каралган.

In this paper, Sufism is regarded as one of the areas of mysticism.

Суфизмдин пайда болушун таанып билиш үчүн VIII кылымдын ортосундагы жана X кылымдагы социалдык-экономикалык шарттарга токтолуп, анализ берүү актуалдуу. Аталган мезгил (кылым) бир жагынан улуттук басмырлоонун шартына туура келсе, экинчи жагынан Ислам (Коран жана Сунна) инсандарды трагедиядан чыгууга жана оптимисттик көз караштан арылууга түрткү берген. Бул жолго (тарика) чыгуу үчүн адамдар ар кандай жүрүм-турум эрежелерин ойлоп табышкан. Ошолордун бири койдун жүнүнөн (суфа) жасалган кудайчыл, кудайды издөөчү адамдар тышкы кийген киймине карап, кудайчыларды суфий деген ат менен атай баштаган. Абу-Мансур абд-ал-Багдад (1657-ж. өлгөн) Суфизмдин 1000 ашык аныктамасын атаган.

Суфизмдин биринчи аскеттери (арабча захидтер же абидгер) Мухаммед пайгамбардын хадистериндеги адам баласынын жашоосундаш байлык, акча, бийликгин адеп-ахлакка, кез карашка тийгизген терс таасирлерди камтыган ой толгоолоруна таянышкан. Жогорудагы күндөлүк жашоонун атрибуттарын тануу (үстөмдүк кылган бийликтин өкүлдөрүнө каршы протест), захиддерге суроо жараткан аскеттер үчүн эмне мүмкүн жана эмне мүмкүн эмес деген? Себеби дегенде көпчүлүгүндө үй-бүлөө, жашоого умтулуу, өзүлөрүнүн мураскерлерин багуу проблемасы туруп, адамга кандайдыр бир милдет жүктөлгөн. Бул маселе бүтүн даты өзүнүн актуалдуулугун жогото элек. Коюлган суроолорду чечиш үчүн инсандын ички дүйнөсүндө нравалык теңкөрүш жана күндөлүк жашоодогу талабын кенейтүү эмес, кыскартуу керек болгон. Суфизм, анын екулдерунун диний-нравалык реформациясы аталган суроолорго толук жооп берген деп айта алабыз.

Суфийлердин көпчүлүгү халифтердин, алардын кызматкерлеринин элден алган ар кандай белектерин сынга алып, Куранда жана хадисте тыюу салынганын катуу сынга алган.

Өзүлөрү (аскеттер) отун жана суу сатып жашоосун өткөргөндүгү, алардын саткандыгы исламдын принциптерине каршы эместигин, тапкан эмгеги менен жашаганы айтылып, эч кандай башка эмгекти пайдаланбагандыгы билдирилет.

Араб халифатына кирген элдердин жашоосу диний закондордун чегинде тартыпке салынып, бий-

лик бир адамдын колунда болгон. Ошол себептен монотеисттик динге каршы чыгууну саясий мүнөзгө айлантып, официалдуу диндин оппоненттери катары эсептешкен. Экономикалык жана саясий жактан ар кандай уруулардын биригүүсү монотеисттик диндин андан ары коомдо толук калыптанышына, өнүгүшүнө алып келип, полжеисттик диндерди четке кагын уруулук жана феодалдык мамилелердин күрөшүн күчөткөн.

Ислам монотеисттик гана мүнөздө болбостон "тенчилик", "боордоштук" идеологиясын уруулардын арасында таркатып Араб халифатын түзүүгө туртку берген. Көчмөн жана отурукташкан уруулар "боордоштук" идеясын социалдык тенчиликти орнотуунун программасы катары карап, ушул максатты ишке ашырыш үчүн Меккеге умтулушкан. Себеби Мекке маданий-соода борбору болгон, бирок Меккенин адамдары - төбөлдөрү да жер ээлөөчүлүгүн кенейтүүгө умтулушкан.

VII кылымдын ортосунда араб халифаты Иран, Сирия, Египет, Орто Азия, Азербайжан, Армения, Тбилиси, Византия мамлекеттерин басып алып, жерлерин мусулман динине ишенип киргендерди деп жар салган. Омейяд халифаты өзүнүн жүз жылдык башкаруусунда өтө көп кемчиликтерди кетирген. Халифаттын вкүлдвру бийлик үчүн бири-бири менен күрөш жүргүзүп, исламдын башталыш процессиндеги принциптерден алыстаган.

Аббасид халифаты халиф аль-Мансурдун убагында күч алган (754-775 -жж. башкарган), анын мезгилинде ислам империясы экономикалык жана саясий жактан күч алып, ислам өзүнүн принциптерин толук бекемдөөгө жетишкен. Аль-Мансур халифатты саясий экономикалык жактан кучтендуруш учун Тигрдин батыш тарабынан жаны борборду Багдадды 758- 762 -жж. негиздеген ("мадинатас-салам" – тынчтыктын шары).

Шаар орун алганы боюнча стратегиялык мааниге ээ болгон, себеби Багдад аркылуу Чыгышка (Хорасанга) ж.б. өтүүгө мүмкүнчүлүк алган. Суфизмдин башталыш этабы Аббасид династиясынын араб эмес элдерди басып алуучулук саясаты менен башталган, башка элдерге ислам урп -адатын, салтын жайыштып алардагы ар түрлүү диний шпенимдерди (манихейство, зорастризм* буддизм, христианство, теңгирчилик) жок кылып, ар элге тиешелүү маданий эстеликтерди, адабияттарды, философияны талкалаган.

Орто Азия элдерине карата араб халифаты төрт багыттагы саясий иш аракеттерди жүргүзгөн, биринчиден, басып алынган жерлерге массалык түрдө

арабдарды көчүрүп келген, экинчиден, жергиликтүү элдердин диний ишенимдерин жалгандыкка чыгарып, алардын диний храмдарынын ордуна мечиттерди курган, үчүнчүдөн, элди салыктан бошоткон, төртүнчүдөн, соодагерчиликте күчөтүшкөн.

Натыйжада басып алынган элдердин алдында тарыхый, руханий-маданий, диний-улуттук адат-салтын сактап калып, жандандыруу милдети турган. Мындай иш аракеттер басып алуучуларга карата социалдык, идеологиялык күрөштүн бирформасы болгон.

Бирок, чыгыш-араб мусульман Ренессансы анчалык социалдык-саясий, маданий-идеологиялык ийгиликке Орто кылымда эле жетишсе, батыш Ренессансы буржуазиялык мамилелерди орнотууга XVII к. аран үлгүргөн.

Орто Азия элдеринин Араб халифатынын составына кириши менен феодалдык мамилелер өркүндөп, жергиликтүү мамлекеттик түзүлүштөр пайда боло баштаган. Халифаттын таасири аркасында жүргүзүлгөн саясат анти араб-иран жана суфисттик кыймылдарды жараткан.

Жогорудагы жазылган идеяга таянып, суфизмдин идеялык негизиндеги аль-камил инсан (совершенный человек) теориясынын башатын байыркы Иран (Зороастризм) дининдеги үч принцип түзөт (жакшы ой-тилек, жакшы сөз, туура адеп-аклах). Суфизмдин негиз салуучулары жана өкүлдөрү инсандын жакшы жагы, Кудайдан деп эсептешип инсандуулук жана Кудайга сыйынуучулук, андан өтүнүп-суроочулук принцибин киргизишкен. Суфизмдеги диний-этикалык жакшы адеп-ахлак, моралдык тазалык, боорукер-кечиримдүүлүк, Чыгыш (мусульман) Ренессансынын калыптанышындагы эң башкы аспектилерге айланган.

Бирок, жогоруда айтылган принциптер реалдуу болмушта башка көрүнүштө болуп табияттуулукка карама-каршы мүнөзгө ээ болгон. Мисалы, философ Ибн Араби мындай деп жазат: "Три предмета в вашем мире любимы мною: аромат, женщины и молитва, радушая меня." "Вино" суфийлер үчүн жалган болмуштан убактылуу арылып, түбөлүк болмушту таануудагы руханий экстаздын куралы болуп эсептелген.

Чыгыш Ренессансы (мусульман) жеке эле ислам динин жандандырбастан, руханий байлыктын негизинтүзгөн философияны эстетиканы, этиканы, табият таануу илимдерин, медицинаны дегеле дүйнө таанымды кеңейткен.

Халифаттын басып алуучулук саясаты ар кандай элдердин маданиятынын деңгээлинин начарлашына гана алып келбестен, бир жагынан жергиликтүү бийликтин кулашына алып келсе, экинчи жагынан жаны мамлекеттик династиялардын пайда болушуна алыш келген.

Эгерде Караханид каганатынын идеологиясынын негизин Жусуп Баласагындын "Кут алчу билим" чыгармасы түзсө, Сельжукид мамлекетинин идеологиялык базасын Низам ал Мүлктүн "Сиясат наме" чыгармасы түзүп, мамлекетти башкаруунун мусульмандык принциптерине, концепцияларына туура келет. Эки мамлекеттин негизги максаты суфизмди "реанимациялоо", бул багытта мусульмандардын ин-

теллектуалдык деңгээлин диний рационализмди жана мистиканын негизинде жогорулатуу, "компромисттик мүнөздөгү теологиянын" өкүлдөрүн куугунтукка алууну токтотуу.

Исламдын таркатылышы жана жаңы мамлекеттердин пайда болушу менен карапайым элдин турмушу жогорулабастан тескерисинче темендеп, эзүүчүлүктүн жана салыктын түрлүү формалары күчөгөн. Натыйжада, социалдык-экономикалык шарт элдик аң-сезимдин ойгонушуна түрткү берген. 776-783-жылдарда Мавераннахрда, ак кийимдеги адамдардын аты менен аталган көтөрүлүш болуп Кашка – Дарыяны, Зеравшанды, Бухараны каптаган. 816-837-жылдарга чейин Бабак (Папак) башында турган Азербайджандагы элдик көтөрүлүш, башкы максаты халифатты жок кылуу.

Жогоруда көрсөтүлгөн эки көтөрүлүштөн кийин 869-884-жылдарда "Зинджа" лардын элдик кыймылы Багдад Халифатын толук камтыган. Кулдардын көтөрүлүшүнүн максаты кулчулукту жана сатуучулукту жок кылуу болуп эсептелген.

Халифат өзүнүн бийлигин исламдыш таасири астында бекемдегиси келген, бирок социалдык-саясий курештер ислам динине даты идеялык жактан бөлүнүп жарылууларды алып келген. Натыйжада, хариджиттер жана мурджииттер, фенабариттер жана кадариттер, ашаризм, исмаилизм, жана карматтар пайда болуп, исламдын өзүнө терс таасирин тийгизип, араб Халифатынын өзүнө да дезинтеграциялык процесстерди жүргүзгөн.

Орто кылымдагы философ (Батыштыкы же Чыгыштыкы болобу) динден тышкары жашоого мумкун эмес болгон, бары бир езунун ойлонуусунда диндин постулаттарына кайрылган.

Орто кылымдагы руханий абал эки нерсеге гана баш ийүүгө мажбур болгон, биринчиси диний теологиянын контекстиндеги философияга (теизмдин принциптериндеги), экинчиси еретикалык теологияга, ете жайык түрдө өзүнүн идеясын таркаткан.

Суфизм өзүнүн пайда болуп калыптанышында VII кылымдан XIV кылымга чейин өтө татаал жолду басып өткөн. Эгерде суфизмдин башында Басрылык (Ирак) ал-Хасан ал-Басри турса Турцияда Мансур ал-Хал-ладж, Джалаладдин Руми, Иранда ал-Газали Сухроварди, Орто Азияда Ахмад Ясави жана Баха ад-дин Мухаммад бин Мухаммад Нахшбанд, Испанияда Ибн Араби. Суфизмди ачык мистикалык багытка салгандар Ибн Араби, ат-Туси, ал-Калабази ал-Жилани XII-XIV кылымдардын аралыгында суфизмде 12 орден пайда болгон: рифайя, ясавийя, шазилийя, сухранвардийя, чипггийя, кубравийя, бадавийя, кадрийя, маулавийя, бекташийя, халватийя, накшбандийя.

Эгерде суфизмдин кээ бир өкүлдөрүнө токтоло турган болсок, жогоруда көрсөтүлгөндөрдүн ичинен, пантенстик мүнөздөгү аль-Бистами жана аль-Халладж.

Аль-Бистами суфийлик кез карашында тезистерди жана доктриналарды иштеп чыккан. Мисалы "фана" жана "мираж" ("вознесение - көтөрүү") – медитация аркылуу инсандын рухун Абсолютка жеткирүү. Бистами бул доктринаны Мухаммаддын эмур жолунан алгандыгы байкалат. "Фана" аркылуу инсан

Абсолюттун (Кудайдын) маңызына жетише болот, ал абалда инсан өзүнүн "Мен" дигин толугу менен четке кагып, Абсолют инсан абалына өтүп, инсан Абсолюттун абалына өтүп, "Сен бар мен бар, мен бар сен бар" ("Ты есть я, я есть ты") принцибинде турат.

Аль - Халладж Бистамиден айырмаланыш жөнөкөй элдин алдына өзүн ыйык "мессия" катары көргөзгөн жана инсанды Кудай катары көргөзүп, "Мен чындык" идеясын таркаткан. Бул жерден биз, анын көз каршында Христостун "Я есть путь к истине и жизнь" деген идеялык таасирдин бар экенин байкайбыз.

Демек, суфизм жөнүндө мындай чечимге келүүгө болот:

-биринчиден, суфизмдин прогрессивдик жагы идеологиялык жактан исламга оппозицияда тургандыгында,

- экинчи жагынан суфизм өзүнүн перифериясындагы, элдердин маданиятын, урп-адат салтын четке каккан эмес, ошол үчүн суфизм тез таркаган,

-үчүнчүдөн социалдык тазалык ар түрлүү таптын өкүлдөрү түзгөн,

- төртүнчүдөн суфизмдин башкы идеясы инсан, анын ойю, адеб-ахлагы, дүйнө таанышы, анын ички руханий байлыгын тазалоо проблемасы турган.

Литература:

1. Грюпебаум Фан Г.Э. Классический ислам. М.: Наука, 1986. -145 б.
2. Степаняш М.Т. Философские аспекты суфизма. -М.: Наука, 1987.-105 б.

Рецензент: к.филос.н., доцент Бапиев А.С.